

**Fredericia Kommunes
strategi for inklusion
Børn og unge
2014 - 2017**

Indholdsfortegnelse

FORORD	3
1. BAGGRUND OG MOTIVERING.....	5
1.1 Formål.....	6
1.2. Hvad er inklusion? – Fredericia Kommunes definition	7
1.3. Mål for inklusion.....	8
2. BÆRENDE ELEMENTER I INKLUSIONSARBEJDET.....	9
2.1 Børnene	9
2.2 Dagtilbud og Skolen.....	10
2.3 Fredericia kommunale støttestruktur (VRC og PUC)	12
2.4 Økonomi.....	13
3. INKLUSIONSARBEJDET FREMMES VIA INDSATSER PÅ MANGE SPOR PÅ SAMME TID:14	
4. OPFØLGNING PÅ EFFEKT OG TEGN PÅ INKLUSION.....	15
5. INSPIRATION OG LITTERATUR	16

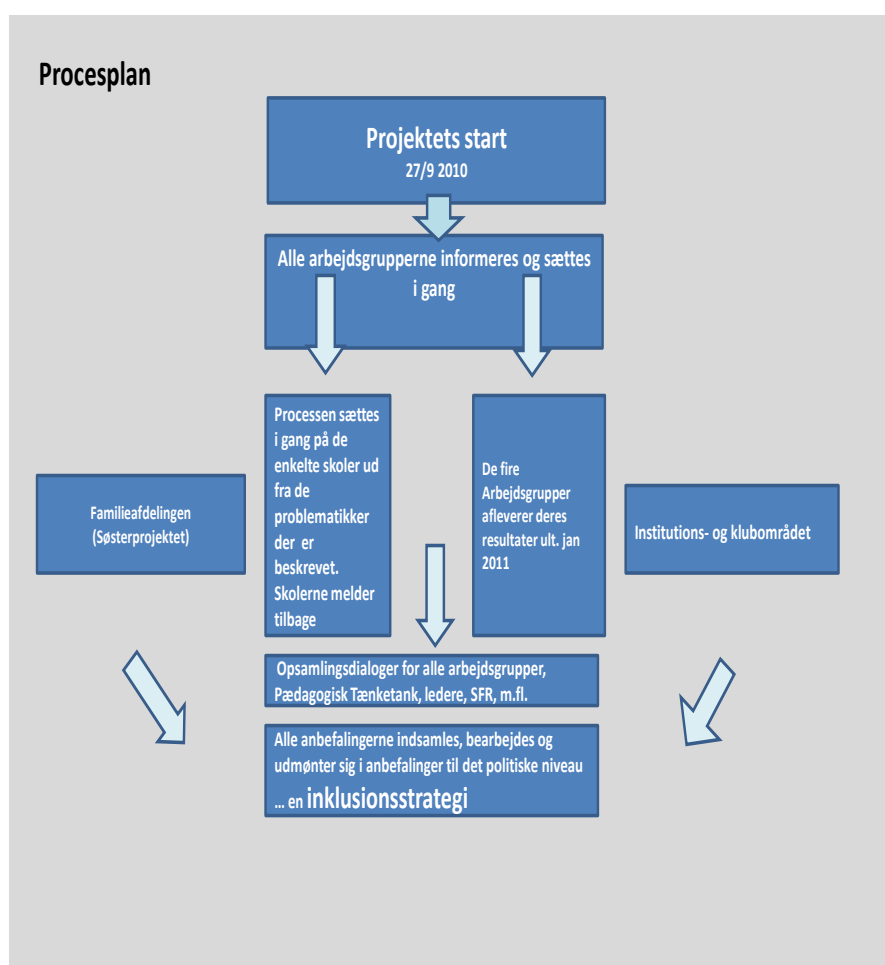
Forord

Fredericia kommune har arbejdet målrettet på at øge børn og unges trivsel og gode læreprocesser i dagtilbud, skole og fritidstilbud. I denne forbindelse har der været igangsæt en bred vifte af pædagogiske udviklingsprojekter - alle med det for øje at skabe de bedst mulige forudsætninger for, at *alle* børn og unge kommer til at opleve deres gang i dagtilbud og skolegang som meningsfuld, motiverende og udbytterig gennem hele forløbet. Dette fokus vil fortsat eksistere i årene fremover, ikke mindst i forhold til udviklingen af distriktsskoler og distriktsinstitutioner samt specialskole i 0-18 års struktur for Børn og Unge afdelingen.

Det politiske notat, som i februar 2012 ledsagede beslutningen om en ny skolestruktur, fremhæver en øget inklusion i folkeskolerne som en af de største og vigtigste opgaver i de kommende år. Senest er dette uddybet og formuleret for hele 0-18 års området i Fredericia Kommunes Børn og Unge Politik *"En god start til alle – uddannelse til alle"* vedtaget 2013.

Arbejdet med at udvikle inklusionsstrategien – Inklusionsprojektet, som det blev kaldt i starten - blev indledt i foråret 2010. Ønsket var at skabe en proces, som i første omgang sikrede videst mulig inddragelse og dermed medejerskab hos ledelser og medarbejdere. Forældrene skulle inddrages, når de professionelle var klædt på til opgaven. Indledningsvis blev der nedsat en styregruppe bl.a. bestående af fagcheferne på Børn - & Ungeområdet. Der blev herefter igangsæt en tvedelt proces, hvor opgaven i begge spor var at udvikle idéer og nye tiltag i forbindelse med inklusionsudfordringen.

På baggrund af dette pro-

cesforløb kom der en lang række gode og relevante forslag til, hvordan man i Fredericia Kommune kunne nå målet – såvel internt på den enkelte matrikel som eksternt i forhold til den samlede indsats i distriktet og kommunen.

Mange idéer og forslag er efterfølgende blevet opsamlet og indskrevet i en strategiplan frem mod 2017, hvor tiltag som følge af samarbejdet med LSP, Aalborg Universitet og løbende kortlægninger spiller en væsentlig rolle. Undervejs i forløbet er gruppen af pædagogiske ledere blevet orienteret, ligesom der ved flere lejligheder er inviteret til opsamlingsmøder for de nedsatte arbejdsgrupper m.fl. for løbende at sikre det højeste mulige informationsniveau.

Det handler nu målrettet om at få inklusionsstrategien implementeret til fordel for alle børn, deres forældre og de professionelle, som har den daglige kontakt med børnene. Implementeringsprocessen vil blive fulgt tæt fra børn og Unges side, og strategien vil løbende blive ændret og justeret efter behov.

Claus Bülow
Børn og ungechef

1. Baggrund og motivering

Med folkeskoleloven af 1993 blev enhedsskolen – den udelte skole – indført i Danmark.

I 1994 var repræsentanter fra hele verden samlet i Salamanca til verdenskonference vedr. specialundervisning. Ud af konferencen kom bl.a. den berømte Salamanca-erklæring¹. Hermed var ønsket om den inkluderende, udelte skole kommet på dagsordenen.

I 2004 blev Lov om Dagtilbud skærpet med indførelse af pligt til at arbejde målrettet ud fra de 6 læreplanstemaer og børnefællesskaberne i dagtilbud som bidrag til, at alle børn står lige ved overgang til skole.

Med skolereformens fokus på læringsmålstyret undervisning er inklusion fortsat udgangspunktet for vores arbejde i skolerne.

Formuleringen af 3 ligeværdige og indbyrdes forbundne mål:

- Faglighed
- Fællesskab og deltagelse
- Trivsel

i Fredericia Kommunes Børn og unge politik *En god start til alle – uddannelse til alle*, udspringer også af inklusionstænkningen i ovennævnte Salamanca-erklæring.

Vi skal inkludere alle børn, som profiterer af at være en del af det almene tilbud i dagtilbud og skole. I Fredericia er det primært børn med specifikke faglige vanskeligheder, lettere generelle indlæringsvanskeligheder samt børn med adfærdsmæssige problematikker, som vi skal have fokus på at inkludere.

Uddrag af Salamanca-erklæringen

Vi tror på og erklærer hermed at:

...alle børn har en grundlæggende ret til uddannelse og skal have mulighed for at opnå og opretholde et acceptabelt læringsniveau,

...ethvert barn har unikke egenskaber, interesser, evner og læringsbehov,

...uddannelsessystemer og uddannelsesforløb skal indrettes og iværksættes på en sådan måde, at de tager hensyn til de store forskelle i egenskaber og behov,

...de, der har særlige uddannelsesmæssige behov, skal have adgang til almindelige skoler, som skal være i stand til at imødekomme deres behov ved at anvende en pædagogik, der er centreret omkring det enkelte barn,

...almindelige skoler, som har denne inklusive orientering, er det mest effektive middel til at bekæmpe diskrimination, skabe trygge fællesskaber, bygge det inklusive samfund og uddannelse for alle; desuden giver de langt de fleste børn en ordentlig uddannelse og forøger dermed hele uddannelsessystemets effektivitet og ressourceudnyttelse

¹ Se: <http://pub.uvm.dk/1997/salamanca.pdf>

Det er afgørende at udvikle dagtilbud og skolers kultur i retning af en stærk *samarbejdskultur* omkring den pædagogiske praksis for at fastholde alle børn og unge længst mulig i dagtilbud og skole i eget nærmiljø.

En af udfordringerne bliver at fremme en ændring af praksis fra brandslukning og kompenserende pædagogik² til refleksion over egen praksis og strategitænkning i forhold til de børnegrupper, der vil kunne profitere af inklusion.

Som udgangspunkt vil alle børn med særlige og udvidet behov for specialpædagogisk bistand være en del af almindeligtilbuddet for 0-5-årige.

Der vil fortsat være børn, hvis forudsætninger/vanskeligheder betinger et særligt læringsmiljø, som det er vanskeligt – eller ikke muligt - at skabe i den almindelige folkeskole. Det er i den forbindelse væsentligt, at de fremtidige lokale tilbud er af en kvalitet, der er afpasset med det politisk udmeldte serviceniveau.

Inklusion er værdifuldt for alle børn og unge, fordi de derved kommer til at opleve sig selv som en del af fællesskabet. Inklusion indebærer, at børn og unge lærer at forholde sig til alle menneskers forskellighed og forskellige behov for at kunne trives og have et godt liv.

Det betyder, at professionelle og forældre i samarbejde skal være medvirkende til at børn gennem deres opvækst:

- lærer at lege og samarbejde på tværs af forskelle
- møder voksne, som i ord og handling er gode og tydelige rollemodeller i forhold til at skabe ligeværdighed og følelse af at være respekteret
- lærer at værdsætte forskellighed som grobund for udvikling af egen identitet.

1.1 Formål

Strategien skal

- understrege værdien af inklusion for såvel professionelle, forældre som børn.
- skabe konsensus for udvikling af et bredere og mere nuanceret normalitetsbegreb
- skabe rammer for videndeling og fælles refleksion over, hvad god inklusion drejer sig om internt og på tværs af dagtilbud og skoler i distrikterne og kommunalt
- skabe forståelse for de bærende elementer, som inklusionsstrategien hviler på.
- sikre, at de enkelte dagtilbud og skoler - i ord og handling - formulerer tydelige værdier i forhold til inklusion og udvikler nye redskaber, retningslinjer og principper, der medvirker til at skabe bedre forudsætninger for inklusion
- skabe grundlag for kvalitative og systematiske inklusionsprocesser

² Bente Jensen (2005): *Kan daginstitutioner gøre en forskel? En undersøgelse af daginstitutioner og social arv*. Socialforskningsinstituttet.

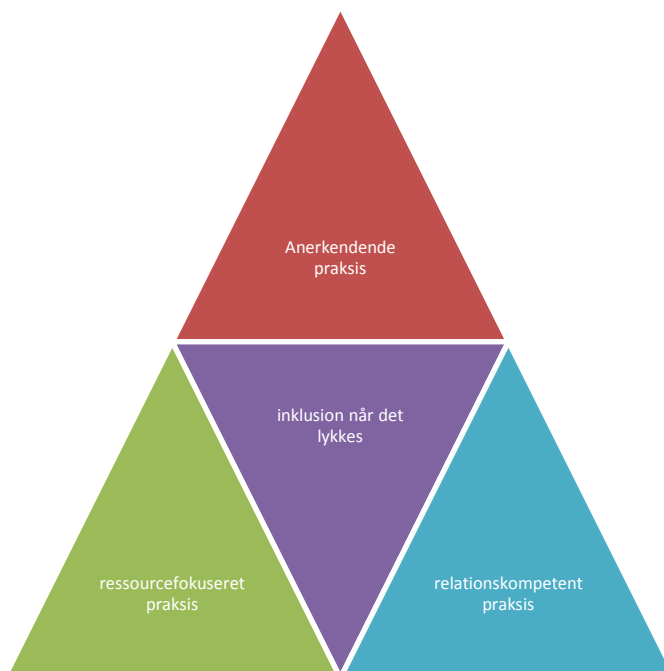
1.2. Hvad er inklusion? – Fredericia Kommunes definition

Inklusion er den dynamiske og vedvarende proces, hvori dagtilbud og skolen (og fritidstilbud) øger mulighederne for tilstedeværelse, oplevelse af fællesskab, aktiv deltagelse og synlige tegn på læring og højt læringsudbytte for alle børn og unge.

I den proces tages der særligt hensyn til de børn og unge, som er i risikogruppen for marginalisering, eksklusion og lavt fagligt udbytte.

Inspiration fra Mel Ainscow, Michele Moor, Samantha Fox: The Manchester Inclusion standard, Manchester City Council, 2007, Rasmus Alenkær (2008) og Ole Henrik Hansen (2014 temadag for dagtilbud i Fredericia)

Grundpillerne i den inkluderende praksis³

³ Clausen og Sørensen (2012): *inklusion når det lykkes*. Dafolo

Den inkluderende praksis er kendetegnet ved:

- høj grad af gensidig "gearing" (tilpasning) mellem dagtilbud/skole og målgruppe,
- at såvel distriktsinstitutionslederne og distriktsskoleledelserne fokuserer på at udvikle med afsæt i principper for den lærende organisation
- at de professionelle håndterer anderledes, uventet og uhensigtsmæssig adfærd i givne læringsforløb ud fra en faglig viden, pædagogisk handlekompetence (pædagogiske værktøjer og målrettet didaktik) – og en anerkendende tilgang
- at læringsforløbets indhold og struktur tilrettelægges i forhold til børnene og de unges konkrete behov
- at Fredericia kommunes værdigrundlag og holdninger til inklusion udmøntes konkret og tydeligt i praksis
- at alle børn og unge oplever sig som værdifulde og meningsfulde deltagere i dagtilbuddets og skolens pædagogisk faglige og sociale fællesskaber.

1.3. Mål for inklusion

Mål i relation til børne- & ungeområdet:

- Dagtilbud og skoler udvikler en inkluderende kultur, herunder udvikling af:
 - systematik, retningslinjer og principper i forhold til inklusionsarbejdet
 - et 0 -18 års ressourcecenter bestående af relevante ressourcepersoner, der arbejder struktureret og målrettet i forhold til både normalområdet og børn med særlige behov i distriktet
 - medarbejdernes kompetencer og vilje til at agere i en virkelighed, hvor inklusion er det helt centrale omdrejningspunkt for det pædagogiske arbejde
- Opbygning af velfungerende specialtilbud, der varetager læringsprocesser for de børn som profiterer af et segregeret pædagogisk tilbud
- Tæt samarbejde med Familie & Børnesundhed herunder sikring af videndeling vedrørende det enkelte barn

Mål i relation til børnene:

- Generel kvalificering af de almenpædagogiske indsatser så også den sociale og dannelsesmæssige inklusion understøttes
- Alle børn oplever at være en del af et fællesskab

- Alle tager medansvar for, at børn profiterer af at være i deres lokalmiljø
- De fysiske og psykiske læringsmiljøer i dagtilbud, skoler og fritidstilbud skal understøtte inklusion, så børnene profiterer af tilbuddet
- Forældrebestyrelser inddrages.

2. Bærende elementer i inklusionsarbejdet

Der er to tilbud i fremtidens dagtilbud og folkeskole i Fredericia: et alment og et specialpædagogisk tilbud

Målet er:

At skabe et alment pædagogisk tilbud, som flest mulige børn og unge profiterer af at gå i. Børn og unge, der ikke profiterer af at gå i det almenpædagogiske tilbud, visiteres til Stendalen, specialpædagogiske pladser i almentilbuddet eller Frederiksodde skole.

Diagnosetænkning skal ses i forhold til pædagogikken: pædagoger og lærere ser barnets potentiale for læring og trivsel

Målet er:

At flest mulige børn oplever at være del af det almene tilbud og dermed oplever deltagelsesret i dagtilbuddets og skolens sociale læringsfællesskab - frem for at blive stigmatiseret ind i en opfattelse af at være anderledes og uden for fællesskabet.

Inklusionsarbejdet fordrer bl.a. at lærere og pædagoger mestrer et bredt repertoire af praktiske og refleksionsmæssige pædagogiske handlemuligheder.

Alle "skal ville" inklusion - også de andre børn og forældrene

Målet er:

At der i dagtilbud og på skolerne udvikles en kultur og et værdigrundlag, som bygger på forståelsen af

- at alle har ansvar for, at så mange børn og unge som muligt kan inkluderes i almentilbud.
- Nødvendig og gensidig tillid til lærernes og pædagogernes ambitioner for og med alle børn og unge⁴

2.1 Børnene

Ethvert barn skal opholde sig /modtage undervisning det sted, hvor det profiterer mest af at være (kognitivt, fysisk, emotionelt og socialt)

⁴ Clausen og Sørensen (2014): *Vi skal alle sammen være her*. Dafolo

Målet er:

At flest mulige børn og unge ikke fratages deres deltagelsesret i dagtilbuddets og skolens sociale læringsfællesskab. Børn og unge, som oplever at være en del af et socialt fællesskab, udvikler i langt højere grad selvværd og dermed et godt fundament for at opleve dagtilbuddet eller skolen som et rart sted at lære og at være.

Tidlig koordineret – og tværfaglig indsats omkring det enkelte barn**Målet er:**

At der udvikles det bedst mulige fundament for det enkelte barns trivsel, sociale og kognitive udvikling. Med en tidlig tværfaglig indsats skabes der bedre forudsætninger for, at barnet kan inkluderes i det almene dag- og skoletilbud, og dermed imødegås risikoen for negativ social arv.

Tydelighed og koordinerede handlingsgange i overgangene i barnets liv**Målet er:**

At udvikle målrettede dag- og skoletilbud, hvor det enkelte barn og dets forældre oplever at være "aktive medspillere" i eget liv. Der skal være overensstemmelse mellem den indsats, der er gjort i dagtilbuddet og den indsats, der skal gøres i skolen. Samarbejdet om det skolestartende barn skal bidrage til, at barnets potentiale for læring bliver set og imødekommet i nye læringsfællesskaber

2.2 Dagtilbud og Skolen

Dagtilbuddet /skolen "ejer" barnet. Barnet er altid dagtilbuddets/skolens pædagogiske ansvar, medmindre det fastslås at barnet ikke profiterer af at være i givent dagtilbud eller i folkeskolen

Målet er:

Et stabilt og kontinuerligt læringsforløb for det enkelte barn således, at det kan inkluderes i et alment læringsforløb længst muligt. Med dagtilbuddet/skolen som den faste base skabes det bedste grundlag for at udvikle et målrettet og kontinuerligt forløb i trygge rammer for det enkelte barn og dets forældre.

En lærer/pædagog er aldrig alene om et barn**Målet er:**

At alle lærere/pædagoger oplever at ledelse, fagpersoner, forældre og eksterne samarbejdspartnere arbejder sammen om at udvikle det bedst mulige læringsforløb for det enkelte barn.

Kvalificering af det refleksive teamsamarbejde – supervisionsmulighed i personalegrupperne

Målet er:

At et refleksivt teamsamarbejde med mulighed for supervision skaber forudsætninger for at inklusion italesættes positivt og meningsfyldt.

Vi står sammen om indsatsen:***Vi skal ikke af med en opgave – vi skal have andre involveret i dens løsning*****Målet er:**

At det inkluderende arbejde i Fredericia Kommune er kendetegnet ved, at der arbejdes og tænkes i tværfaglige indsatser. Et barn i vanskeligheder skal støttes og hjælpes videre af alle parter i et koordineret, helhedsorienteret tværfagligt samarbejde.

Organisering af distriktsinstitutionens/-skolens interne beredskab**Målet er:**

At distrikterne organiserer sig således, at alle børn får et lærings- og skoletilbud der er afstemt efter deres behov, forudsætninger og udviklingspotentialer.

Det skal sikres, at alle børns læring og udvikling følges nøje og kontinuerligt.

Der følges op via individuelle elevplaner og pædagogiske handleplaner – også på børn med særlige behov.

Individuelle elevplaner og pædagogiske handleplaner skal anvendes kvalificeret som et pædagogisk styringsredskab.

Alle relevante ressourcepersoner – interne som eksterne - inddrages i arbejdet for at sikre en tidlig og målrettet indsats omkring det enkelte barn.

Kompetenceudvikling – ledere, lærere og pædagoger**Målet er:**

Alle professionelle, der til daglig har ansvaret for børn og unge, via kurser og videndeling om handlemuligheder udvikler flest mulige specialpædagogiske, pædagogiske og didaktiske kompetencer.

Inklusionsforløb på tværs af dagtilbud, skoler, fritidstilbud m.v.**Målet er:**

Via samarbejde på tværs af dagtilbud, skoler, fritidstilbud og ungdomsuddannelser at skabe de bedste forudsætninger for at udvikle en helhedsorienteret og sammenhængende pædagogisk indsats for det enkelte barn/unge..

Det er systemerne, som tilpasses barnet – og ikke omvendt**Målet er:**

At udvikle så målrettede og individuelle tilbud som muligt – både til børn, der profiterer af at være del af almentilbuddet og børn, der skal i visiteres til specialtilbud
Udgangspunktet er altid barnets pædagogiske behov.

Kommunale frister kan ikke tilsidesætte et barns behov

Målet er:

At der sker en så hurtig og målrettet indsats i forhold til det enkelte barn som muligt.

Ingen børn og familier profiterer af at vente på støtte og hjælp.

2.3 Fredericia kommunale støttestruktur (VRC og PUC)

Varetager koordinering/styring og udvikling på det almen- og specialpædagogiske felt. Herfra tages endvidere initiativer til kompetenceudvikling af områdets pædagogiske personale.

Videns- og RessourceCentret:

- støtter op om/videndeler i det lokale arbejde med børnene og eleverne, børnegrupper og klasserne samt forældrene
- koordinerer indsatsen på tværs af kommunens distriktsinstitutioner og distriktsskoler for medarbejdere med særlig viden og kompetencer i forhold til børn i vanskeligheder
- varetager understøtning af ressourcecentre og AKT på tværs af 0-18 års området
- understøtter dagtilbud ift. vejledning, udredning og pædagogisk støtte til børn med særlige behov og børn i vanskeligheder, som kan være på vej til at falde ud af dagtilbuddets fællesskaber
- er koordinerende på tværs af faggrupper, så børnene både bliver fysisk og socialt inkluderet
- formidler og koordinerer barnets behov, i forhold til ændrede krav på de forskellige klassetrin
- styrer specialområdets økonomi hvad angår midler, der *ikke* er lagt ud til almenområdet i de 4 distrikter
- Leder og koordinerer kommunens støttepædagogkorps og AKT og Inklusion, som støtter op om daginstitutionernes og skolernes lokale inklusionsindsats

Pædagogisk UdviklingsCenter:

- Understøtter almenpædagogisk praksis i.f.t. udvikling af praksis med særligt fokus på forskningsbaseret indsats
- Faglig og didaktisk kapacitetsopbygning målrettet ledelse, læringsvejledere (PLUC) og konkrete læringsforløb i praksis
- Bidrage til videndeling i og på tværs af distrikterne og 0-18 års området generelt
- Sparring i.f.t. udvikling og gennemførelse af projekter og udforskning af egen praksis

- Opbygning af pædagogiske og digitale platforme for arbejdet med pædagogiske læreplaner og målstyret læringsforløb
- Understøtte proces ift. 0-18 års læringsforståelse som baggrund for målsætning og tegn på læring i pædagogiske læringsforløb

2.4 Økonomi

Økonomimodel skal understøtte inklusion

Målet er:

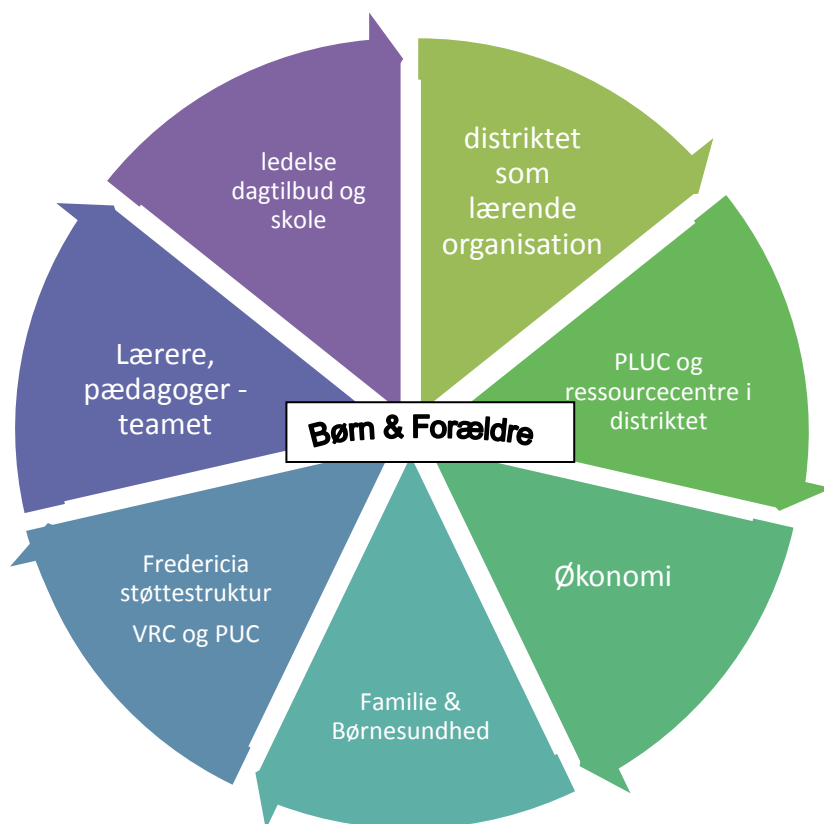
At ressourcerne skal følge med barnet. I takt med at færre børn visiteres til segregerede specialtilbud, tilføres ressourcerne distrikterne med det formål at understøtte inklusionsarbejdet i almenområdet.

Måltrettet og fleksibel anvendelse af skolernes resurser til specialpædagogisk bistand

Målet er:

Udgifterne til specialpædagogisk bistand anvendes så måltrettet, præcist og fleksibelt som muligt i forhold til det enkelte barn / grupper af børn.

3. Inklusionsarbejdet fremmes via indsatser på mange spor på samme tid:

4. Opfølgning på effekt og tegn på inklusion

4.1. Kortlægningsundersøgelse i Fredericia Kommune – samarbejde med LSP Aalborg

Forskningsinformeret læringsmiljøudvikling: Viden om børns trivsel og læring skal bidrage til kapacitetsopbygning af pædagoger og lærere.

I perioden 2013 – 2017 foretages 3 kortlægninger af børn og unges læring og trivsel. Med udgangspunkt i måling og tilbagemelding herunder skriftlig rapport fra LSP Aalborg skabes grundlag for strategisk planlægning af uddannelse af pædagogisk personale i Fredericia Kommune. Kortlægningerne skal dokumentere at indsatserne har den ønskede effekt ift. inklusion

Capacitybuilding som metode: sammenhæng imellem pædagogisk personales niveau for læring om egen praksis og børnenes læring og trivsel

I takt med stigende forskningsinformeret praksis forventes stigende læringsudbytte og andel af setegn på læring som udtryk for at såvel pædagogiske som læringsmæssige mål bliver formuleret og indfriet for såvel det enkelte barn som læringsfællesskabet i dagtilbud og skole.

Der er iværksat uddannelsesforløb pd. Modul Social inklusion målrettet lærere og pædagoger i såvel dagtilbud, skole som fritid, som løber rotationsprojekt i perioden august 2014 til sommer 2018.

4.2. Monitorering af elever, som blev inkluderet fra et specialtilbud til et almentilbud

August 2013 blev et antal elever inkluderet fra tidligere specialskoletilbud til almentilbud. Elevernes trivsel- og læringsproces følges tæt og understøttes i et tværfagligt samarbejde mellem almenområdet og støttestrukturen. Pædagogiske og didaktiske indsatser omkring disse elevers inklusionsproces samles i et årligt notat. Notatet har til hensigt at skabe et overblik over hvilke indsatser der fremmer inklusion i Fredericia kommune.

4.3. Delmål B og U politikken

Dagtilbud:

- Børn oplever trivsel, udvikling og læring i dagtilbud, så 98 % af en årgang starter i folkeskolen sammen med børn på samme alder

Skole:

Mål for inklusion/trivsel er i 2017:

- **Fysisk inklusion:** Der er mellem 2-3 % af eleverne i grundskolen, der har behov for et alternativt skoletilbud på Frederiksodde Skole i 2016.
- **Psykisk og social inklusion:** Eleverne oplever at være psykisk og socialt inkluderet. Det betyder, at blive set, hørt og forstået, og at alle børn er deltagere i fællesskaber.

5. Inspiration og litteratur

Bo Ertmann m.fl. *De mange veje – Følgeforskning til skoleudvikling vedrørende mindre*

Specialundervisning, styrket faglighed og øget inklusion – 2010 Teori og metodecentret, UCC

KL, *Brug paletten – styring af specialundervisning (2009)*

Trivsel i Folkeskolen, indsatser, organisering og effektvurdering (2011)

Danmarks evalueringsinstitut EVA – *rapport om vejlederfunktioner*

Alenkær, R. *Den inkluderende skole – en grundbog.* (2009). Frydenlund.

Alenkær, R. *Den inkluderende skole i et ledelsesperspektiv.* (2009). Frydenlund.

Alenkær, R. *Den inkluderende skole i praksis.* (2009). Frydenlund.

Bergstrøm, B. *Alle børn har særlige behov.* (2006). Kroghs Forlag.

Clausen og Sørensen (2014): *Vi skal alle sammen være her.* Dafolo

Gerhardt, S. *Kærlighed gør en forskel.* (2004). København: Dansk Psykologisk Forlag.

Green, R. W. *Fortabt i skolen.* (2009). Pressto

Greene, R. W. *Det eksplosive barn.*(2010). Pressto

Hausstätter, R.S. (2009): *Specialpædagogiske dilemmaer.* Dafolo

Hundeide, K. *Det intersubjektive rum: Klasserummets skjulte styringer til inkludering eller ekskludering af elever.* (2001). Klim.

Jensen, Bente (2005): *Kan daginstitutioner gøre en forskel? En undersøgelse af daginstitutioner og social arv.* Socialforskningsinstituttet.

Kristensen, R. *Fantastiske forbindelsen – relationer i undervisning og læringssamvær.* (2006).

Frederikshavn: Dafolo.

Kjær, Bjørg (2010): *Inkluderende pædagogik,* Akademisk forlag

Larsen, Inge Schough: <http://www.schoug.dk/upl/website/artikler->

[mm/Overgangenmellembnrnehaveogskoledentvprofessionelleopgave.pdf](http://www.schoug.dk/upl/website/artikler-mm/Overgangenmellembnrnehaveogskoledentvprofessionelleopgave.pdf)

Pedersen, C. (Red.) (2009): *Inklusionens pædagogik. Fællesskab og mangfoldighed i daginstitutionen.* Hans Reitzels Forlag

Camilla Brørup Dyssegaard, *Den svære vej fra idealer til praksis.* Dafolo (2011)

www.samarbejdsbaseretproblemløsning.dk

<http://ucsyd.dk/viden-og-udvikling/videncentre/nationalt-videncentre-for-inklusion-og-eksklusion-nvie/>